

הרברט סמואל כהוגה דעות

(על השלום העולמי)

מאת גרשון א. חורגין

מוקדש לידידי ר' שניאור זלמן אש
למלאות לו שבעים שנה.

א

הרברט סמואל היה מבני העלייה של המאה העשרים. הוא חונן בפיקחותו של מדינאי מובהק, בטעם טוב של סופר ומחשבה ערה של הוגה דעות, רגיש לבעיות המדע והאדם. מידות נפשו משתקפות בדעותיו כי הדעות הן אספקלריה מאירה של האיש. את המדיניות תפס מבחינת המוסר, ואת המוסר — כעניין מדיני, המדינה באה לעולם להנאתו וטובתו של האדם. האדם לא נוצר על מנת להיות עבד נרצע למדינה. חותמה של הגות רוחו היתה האמת ויושר ההגיון. המדרש והמעשה עלו בנפשו של סמואל בקנה אחד. תוכו היה כבדו.

הרברט סמואל, "הנציב הראשון ליהודה", לא היה ציוני רשמי. אבל לבו רחש חיבה רבה לעמו ונשא את שם ישראל ברמה. היה לו לסמואל יד ושם ב"הצהרת בלפור". הוא נשא-זנתן עם רבי המלוכה האנגלים בדבר מדינה יהודית, ולא "בית לאומי" בלבד, ועשה נפשות לרעיון הציוני בין אנשי השם באנגליה. סמואל הלך לסן-רימא וסייע בידי ווייצמאן וסוקולוב ז"ל באישור המאנדאט¹ ונתרצה לליוד ג'ורג' למינויו כנציב הראשון ליהודה, אף על פי שראה מראש שדרכו זו לא תהא סוגה בשושנים.

צרי יהודה וישראל שבפקידות האנגלית הדריכו את מנוחתו ושמו מכשולים ואבני נגף בדרכו. למרות נכליהם ירה סמואל את היסוד לבניין מדינת ישראל במשך חמש שנות נציבותו בארץ. ימים קשים היו לו ימי שבתו בארץ. קשה היה להניח את דעת הכול. מטעם זה עלה עליו שבט הביקורת. ההיסטוריה תוכיח על דרכו הנכונה כנציב הראשון ליהודה. אין להסתיר פנים משגיאות שנכשל בהן בבניין הבית הלאומי. אבל מטבעו של אדם לשגות אף על פי שהכוונה טובה ורצויה. תולדות האדם זרועות שגיאות שבצידן רצון טוב ומחשבה שלא תמיד היא מצטרפת למעשה. סמואל הגה טוב לעמו ולכל המין האנושי. מטעם זה הירבה לעסוק בבעית השלום העולמי וחיסול המלחמות בין עם לעם. שלום ומלחמה הם שני פניה של המדינה.

ב.

תעודתה של המדינה היא ביטוח חיים טובים של אמת, צדק ויופי לכל אזרחיה. על המדינה, מוטלת החובה להרחיב את שיעור האפשרויות שתכשרנה את כוונותם של חיים של טעם וטובה לכל אחד מבני המדינה. חיים של טובה וטעם פירושה תיקון הנפש ותיקון הגוף. תיקון הגוף כולל עניינים כגון עבודה מתאימה בתנאים נאותים, בריאות הגוף, ביטחון, ממשלה של העם בעד טובתו

של העם. תיקון הנפש מקיף עניינים כמו בריאות הרוח, תרבות, חינוך ואמנות לעם כולו, ולא למעמד בעל זכויות מיוחדות בלבד.² מדינה שאינה שואפת לשיפור חייהם של כל האזרחים, בין שועים ודלים, מדינה פראית היא, שאין עליה חותם של תרבות אנושית.³ ישנם מדינאים ורבי המלוכה הסוברים שאין המדינה באה לעולם אלא על מנת להרחיב את גבולותיה על חשבון מדינות שכנותיה. המדינה צריכה לעסוק בכיבושים ולהשיג בית בבית". הכיבוש לשם מה? לכבודה ולהדרה של המדינה. הכיבוש, סוברים הבריות הנ"ל, יפה לעם וקונה לו שם "טוב" בהיסטוריה. לאמיתו של דבר — אומר סמואל, ההצלחה והכבוד המגיע לעם מכיבוש אינם אלא עננים מדומים ואינם מרימים את קרנם ואינם מעלים את רמת חייהם של האזרחים ואינם מביאים לידי טובת הכלל.

ישנם אנשי מדינה, והם חיים וקיימים כיום במדינות רבות, המדמים בנפשם כי תעודת המדינה לשמור בשבע עיניים שלא תקופחנה זכויותיהם של בעלי המעמד הגבוה, שהם בעלי הון או בעלי יחוס. המדינה לדעתם, לא באה לעולם אלא להנאתם ולטובתם של בני מרום עם הארץ. שרשן של הדעות האלו על תעודתה של המדינה, אינו עולה ממיעוט מחשבה או מקוצר דעת. מקורן של דעות־שטן אלו ביצרים רעים הדוחפים את האדם להוד וההדר של מצעד ניצחון, לרצח ולשוד ולרדיפה אחר הכבוד. סמואל הוא תמים־דעים עם פרויד הסובר שיצרי ההרס שבאדם מסכנים את העתיד של קיומו בעולם.⁴

סמואל, שאומן וחונך על דעות המוסר של היהדות, קובע תעודה נעלה למדינה. את יסודה יש לנעוץ במוסר בלבד. מדע המדינה מן הראוי שיתמוך את יסודותיו במוסר. חובות המדינה אינן שונות מחובות הייחוד כלפי זולתו. היחיד צריך לשאוף לחיים שיש בהם טעם, הנהגה ישרה עם הבריות ואהבה לזולת. צא ולמד, מהי המדינה? אין היא אלא קיבוץ של יחידים רבים. מטרת המדינה המורכבת מיחידים מן הדין שלא תהא שונה ממטרת חייהם של היחידים שלה. כשם שאנו מחייבים את היחיד שיתנהג כבן־תרבות, בדרך־ארץ זוטא, שהוא כלל ההליכות והנימוסים שבין בני אדם; ובדרך־ארץ רבה, שהוא כלל המידות שבמוסר, כך מחובתה של המדינה לנהוג כן. המדינה צריכה לשאוף, כאמור, לעיל, לטובת כלל אזרחיה בכל תחומי חייהם, אבל ישנו גם צד אחד לתעודת המדינה, הצד הבינלאומי.

ג

רעה חולה היא הדעה המתהלכת בין העמים הגורסת שאין לעם או למדינה חובות מוסריות כלפי עם אחר, או מדינה אחרת. ביחסים בינלאומיים כמעט שאין המוסר קיים כלל. החזק הוא הצודק, הערום ובעל המזימות והתככים הוא החכם, המשפט הוא בידי האגרוף והוא ישפוט בין עמים. כל השונה באנטרופולוגיה של הפראים יודע שגניבה וגזילה אסורות בין בני השבט בינם לבין עצמם, אבל מותרות לגבי בני שבט אחר. מצב כזה היה שריר וקיים באירופה, ולא־כל־שכן באפריקה, או באסיה סמוך למלחמת העולם הראשונה והשנייה. עדיין לא פסו

לאומנים מקרב האומות בימינו המאמינים בכל לבבם ב"אגואיזם הלאומי הקדוש". לא עברו שנים רבות מיום שהיסטוריון פירסם ברבים שרק עם אחרון האדם תחוללנה מלחמות מהארץ. חוקי הטבע — דרש אותו חוקר ההיסטוריה ברבים — מחייבים את המלחמות. ניטשה בזמנו היה שונה שמחובת הגברים ללמוד מלחמה. הנשים תלדנה אנשי מלחמה. לשם כך נוצרו. ההכנות למלחמה הן מעשים בכל יום. התנפלות עם על עם אינו נחשב כפשע, כעניין שאינו מוסרי. כך דרכה של המדינה להילחם או להיכון למלחמה. אנשי מלחמה אלו, והמדינאים המסייעים להם, מוצאים אסמכתא לדבריהם במשנת הגל השונה: "המדינה היא הכוח והסמכות המוחלטת עלי אדמות. היא אידיאה אלוהית בלבד ארצי. המדינה היא מטרה בפני עצמה. רק היא בלבד פוסקת — בעניין תעודתה. זכויות המדינה נעלות מזכויות היחיד. המדינה פטורה מחובות המוסר". דעות אלו — מורה סמואל — נתנו רשות למשחיתים לעשות הרע בשם המדינה הקדושה.⁶

אם תשא ותתן עם בעלי הדעות הנפסדות האלה ותוכיח להם, שהשכל הישר שולל אותן, או ישיבו לך, שאין מחובתה של המדינה להתנהג על פי דרך השכל, כל שכלתנות פסולה בעיניהם. הרגש או האינסטינקט העיוור הם נר לרגלם. טובת הכלל כקליפת השום וכאין וכאפס בעיניהם. הם מבקשים דבר שבגבורה, מאבק לניצחון. כך היו דעותיהם של הפאשיסטים והנאצים. גם בימינו עוד חיים מנהיגי מדינות שכל שאיפתם היא רק הוד והדר ופאר ארצם, יהיו הקורבנות מה שיהיו.

כל הדעות הכוזבות והמסוכנות לאנושיות האלה מקורן בתורות שונות של פילוסופי גרמניה וצרפת, המרימים על גס את האלימות, את "האינטיאציה" ואת המדינה, שהיא עניין מיוחד מחוץ ליחידים המהווים אותה. המושג המופשט של המדינה נחשב להם כעניין שאין לחלוק עליו. לפי נוסחת סמואל, סכנה כרוכה במחשבה מופשטת המתקבלת על הלב כמציאות. המדינה אינה עניין מופשט. היא קיבוץ אנשים ונשים שעשו אגודה אחת לשם גישומה של מטרה מבוקשת המצריכה פעולות ומעשים. מושג המדינה כעניין בפני עצמו אינו אלא פרי דמיון ממיט צרה ושואה על הבריות.⁷

ד

יש מדינאים הבאים בטענה שנראית שכלית יותר מבעלי הדעות הנ"ל. הם שונים שהמדינה מחוייבת להגן על עצמה בפני אויבים מבפנים ומבחוץ. הם רואים סימן ברכה במלחמות. ממלחמות לומדים הבריות מידות טובות של הקרבה עצמית. אדם מחרף נפשו למות בעיר בעד מולדתו בשדה הקרב. המלחמות מביאות את ההתלהבות המקרבות את הבריות לפעולות משותפות ועזרה הדדית בינם לבין עצמם. כשתשקוט הארץ ממלחמות או מהכנות למלחמות, תשקע המדינה במ"ט שערי עצלות ואזלת-יד. המדינה תתנוון ואנשיה יהיו רפויים ובשעת סכנה ימלטו על נפשם מקול עלה נידף. אומץ לב, גבורה ומעשים נועזים יחדלו מבין הבריות. אמת הדבר — אומר סמואל — שסכנה מעוררת את הבריות. מעצלותם וכופה עליהם מעשים ופעולות של אומץ לב,

עצה וגבורה; אבל למה הדבר דומה? לאנשי עיר ששורפים את בתיהם באש על מנת שיתעוררו בני המקום ויערו נפשם למות להצלת הנפשות שנלכדו בין להבות האש שפרצו בבתיהם.

הפורענות, היסורים, החורבן והמוות שמלחמות מביאות לעולם יכריעו את הכף לטובת השלום. יש מעט שכר במלחמות היוצא בהפסד עצום. על היסורים שבמלחמות, אומר סמואל, יש להכריז, לא הם ולא שכרם המדומה. על צד האמת, עיין בתולדות העמים ותיווכח שלאחר כיבושים ונצחונות גדולים חדלו הבריות ליצור חדשות בתרבות האנושות. היוונים חדלו ליצור אחר כיבושי הגדולים של אלכסנדר מוקדון. הגרמנים עשו חיל בתרבות בזמן שהיו מפוררים למדינות קטנות בסוף המאה השמונה עשרה ובתחילת המאה התשע עשרה. ההיסטוריה מורה, שתקופות של שלום אינן תקופות של בצורת תרבותית. כלום נזקק אדם לשדה קרב על מנת להראות מסירות־נפש? רבות הן האפשרויות וההזדמנויות לפתח באדם מידות תרומיות בזמן של שלום. חיי שלום צריכים גם כן למסירות־נפש ולמידות טובות ונאות. יש כר נרחב להתעלות נשמתו של האדם ועידון רוחו בחיי שלום יותר מאשר במצב של מלחמה.

יש מדינאים אחרים — אומר סמואל — המלמדים זכות על המלחמות על יסוד משנותיה של האיבולוציה. מלחמה, אומרים מדינאים אלו, היא דרך הטבע לנשל את החלש ולהעבירו כליל מהארץ. הם מביאים משלים ודוגמאות הלקוחים מן האחו, מן הביצות, היערות, הימים והנהרות ומורים על מלחמת הקיום הנוהגת בין בעלי החיים השונים. ישנה גם תחרות אפילו בין הצמחים, הכל נלחמים על קיומם ומבקשים מקום „תחת השמש“. אם בעולם החי והצומח כך, במאבק הקיום של בני אדם, שצרכיהם מרובים ויצריהם תוססים בהם ומבקשים שובע רעבונם — לא־כל־שכן. בעלי המלחמה האלה מוצאים אסמכתא בתולדות העמים. אומה קמה על חברתה ונלחמת עמה לשם קיומה. בקיצור, טוענים הבריות האלה, חוק טבע הוא להילחם להיאבק, וכל החוק זוכה.¹

על טענותיהם של מזכי המלחמות על יסוד משנת האיבולוציה, משיב סמואל, שהמלחמות בעבר ובהווה אינן מזכות או מקיימות את החוק ואת המוכשר או המסוגל להתקיים. אדרבה, חרב כי תעבור בארץ פוגעת יותר בחזקים והמוכשרים שבין הבריות ומניחה להם לחלשים, נכי הגוף והרוח לשבת בבית. החוק והצער נופל בשדה־הקרוב והחלש יזכה בקיום.

הרבה מלחמות נלחמו העמים זה בזה. כלום נשלו את החלשים מן התברה? אדרבה, המלחמות יפות לצמיחת החלשים. הן מביאות מהומות ומטילות אימה על הבריות ומערערות את בריאות הגוף ואת בריאות הרוח. המלחמות הורידו את דרגת התרבות של ארצות רבות וגרמו לשחיתות המידות בין הבריות. תוצאות המלחמות הן על הצד השלילה. לא מהן יבנה וישגא המין האנושי. המאבק בטבע לשם קיום הוא על פי הרוב בין יחידים ולא בין

המינים. בין בני האדם המאבק אינו בין יחידים, כי אם בין עמים ומדינות. מאבק כזה לא יביא טובה לעולם.

בעלי המלחמה המסתמכים על עיקרוניה של האיבולוציה טוענים שהמוכשר ביותר במאבק יזכה לקיום. כלום יש לשאול אותם — „המוכשר ביותר“ הוא גם הנאה והטוב ביותר? נניח שהמוכשר ביותר הצליח ושב בשלום משדה־הקרב. למה מוכשר הוא? למעשים טובים, מידות מהוגנות? הוא מוכשר להרוג ולכבוש. ממוכשרים כאלה לא תצמח ישועה למין האנושי הכושר לכבוש אינו דומה לכושר לעלות בעולם התרבות. הכובש את יצריו הרעים נאה הוא לחברה יותר מלוכד עיר. צא ולמד את „הטובה“ הרבה שבאה על האנושיות בעקבותיהם של הכיבושים של הטורקים והטאטארים. כלום עמדה ממלחמות אלו רווח והצלה למין האנושי? כלום הטורקים והטאטארים הם המוכשרים ביותר ולהם בלבד זכות הקיום בעולם? מלחמותיהם של העמים האלה הביאו חורבן ופורעניות לעולם. „עם תרבותי הוא עם כובש“, אמרו הגרמנים, כלום היו הטורקים והטאטארים עמי תרבות? איזו הנאה הביאו העמים האלה לעולם? כלום הם גזע נבחר, גזע של אדונים? אמור מעתה שתהליכי האיבולוציה מכשירים את הבריות לכל המגונה! למכוער ולמושחת.

הגע בעצמך, טוען סמואל, שהארץ תעבור לידיהם של המוכשרים ביותר במאבק הקיום. הם יישבו כל סיכסוך על ידי הכוח. התוצאות תהיינה עגומות ורעות. כל דאלים יגבר והחוק ישלוט בעולם. שליטה כזאת תהיה שליטה של שודדים ומרצחים. כך הוא לעת עתה מצב הדברים בין עמים ואין ביניהם ובין שודדים ולא כלום. ישנה כיתה אחת בין המלחמה הנשענים על משנת האיבולוציה שמודה שהמלחמה אינה עניין ביולוגי. המלחמה היא בעצם תוצאה ממלחמת רעיונות הרווחים בין קיבוצי אדם שונים. התנגשות בין רעיונות יפה הוא מפני שהרעיון הטוב לבריות והמועיל לחיים ידו תהיה על העליונה במאבק הזה. אף דעה זו נפסדת היא טוען סמואל. הסתכל בתולדות המלחמות בין הנוצרות והאיסלאם, למשל. המוסלמים חסלו בארצות אירופה, שהיא נחלתם של הנוצרים בלבד. עיין בתוצאות של המלחמות האלה ותמצאו שהן רעות. באירופה לא חלו שינויים לטובה אחר שגורשו הערבים מספרד והטורקים נהדפו מווינה. ספרד היא כיום ארץ מפגרת, שרמת החיים שבה נמוכה מאוד. אוסטריה ירדה מגדולתה. העמים הבלקנים שגרשו את הטורקים לא נתעלו בתרבות, או בכלכלה. כשלוננו של הרעיון האיסלאמי לא הרים את קרנו של הרעיון הנוצרי. אומנם היו קצת תוצאות חיוביות ממלחמות, כגון התפתחות התעופה ושיפורים בטכניקה, אבל המחיר היקר ששילמה האנושיות בעד הטובות האלו יוצא בהפסדם העצום לאנושיות.

טענות האנשים הרואים ברכה במאבק והתנגשות אינן פוסקות. האנשים האלו מורים על ארצות כמו אמריקה ואוסטרליה. החזקים באו ונישלו את הפראים תושבי המקום, ישבו תחתם והרימו את קרנה של התרבות האירופית ביבשות הנ"ל. המעיין בתולדות יישוב הארצות יראה שלא היה כל צורך

במאבק עם יושבי הארץ. הארצות האלו היו כמעט בלתי מיושבות והיה מקום רב ללבנים החוקים להיאחו שם מבלי לנשל את התושבים מאדמתם. או לערוך עליהם מלחמה. דרך התיישבותם של האירופאים באמריקה ובאוסטרליה היתה בלתי מוסרית, ובלתי אנושית. התרבות בארצות הנ"ל כתומה בדם תושבי המקום.⁸

ה

ישנה אסכולה פסיכולוגית השונה, שמלחמה טבועה בטבעו של האדם, שטבע זה אינו משתנה. מלחמות חוזרות ונישנות אחר שנות שלום. האדם לא יחדל ממלחמות על שכניו. מטעם זה, סבורים בעלי דעה זו, יש להוודין על מנת לקדם את פני הרעה. ולא זו בלבד, אלא מן הראוי לערוך מלחמות-מנע בכדי להימלט מהצרה. אבל אנשים אלו מסרבים לקבל את הדעה שמלחמת מנע אף היא מלחמה ולא תציל אומה משפיכת-דמים.

אין רגלים לדעה שמלחמה טבועה בטבע האדם ושאין טבע זה עלול להשתנות. בטבע האדם יש צד טוב, הוא נוטה לעיתים לא נדירות לשלום, לאחווה ולעזרה הדדית בין הבריות. סמואל סובר, שהאדם אוהב את השלום יותר משהוא מבקש מלחמה. ההנחה שטבע האדם אינו משתנה אין לה שחר. אילו היה טבע האדם עומד בעינו מששת ימי בראשית כי עתה היינו כפראים מקריבים שבויי מלחמה לאליהם, כובשים את תושביה של ארץ מנוצחת לעבדי עולם או הורגים אותם כפי שהיה נהוג בימים כשהאדם היה נער. הרבה מנהגים רעים ואכזרים פסו היום ואינם, פרט לנאצים שאין לדון מהם על כל המין האנושי. סמואל שואל: מהו בעצם טבע האדם? דוק ותמצא. שאינו אלא סך-הכל של השקפותינו, דעותינו ויחסינו לעולם ולזולתנו. הניסיון מורה כי ההשקפות, הדעות והיחסים משתנים בין בני האדם, שינוי זה מגיע להם מניסיונות חדשים המאירים את עיניהם של הבריות. מעטים בימינו האנשים, בין עמי התרבות המאמינים בכשפים, אובות וידעונים. הרבה השקפות ומנהגים מובאים בספרי ההיסטוריה על עמי הקדם. ההשקפות והמנהגים האלו אבדו ואינם ואין להם מהלכים בחברת האדם, מכאן שחלות תמורות בטבע האדם. מתמורות אלו צפויה טובה לאדם.

מוסר הראוי לשמו, מוסר אנושי, אינו מצדיק את המלחמות. המלחמה רעה לכלל כולו וטובה וברכה בה רק לרכושנים העוסקים בתעשיית כלי הזיין. הם מועט שבמועט. רוב הבריות ניוזקים ממלחמות שאין עמהן אלא מוות וחורבן, יגון עמוק של אבות אמהות, אלמנות ויתומים. חובה על כל אדם בעל רצון טוב לחפש דרך כיצד להסיר את השנאה והאיבה בין העמים. מחובתה של הפילוסופיה להוקיע לעיני כול את טימטום המוחות, ועקמומות הלב אשר ביסוד הדעות של בעלי המלחמה. בעלי המלחמה אינם שונים מרוצחים וחמסנים הכלואים בבתי הסוהר, יש לבקש דרך להשליט את השלום בין העמים, אליו נשאו לב נביאי ישראל וכל שוחרי טוב לאנושיות מאז ומקדם.

הרב רט סמואל אינו מתייחס מן השלום. אמונתו רבה כי שלום בין העמים אפשרי הוא. הוא מונה שלושה עיקרים שיאפשרו משא-ומתן של שלום בין הלאומים. העיקרון הראשון מכיר בשוויון העמים, כגדול וכקטן. לפני כס המשפט הבין לאומי אין לבכר את המדינה הגדולה שהשפעתה רבה בעולם על פני מדינה קטנה שהשפעתה בעולם מועטה. העיקרון השני ליסוד השלום אוסר על מדינה אחת להתערב בענייניה הפנימיים של מדינה שנייה. חובות המוסר הקיימים בין יחידים אינם שונים מחובות המוסר הקיימים בין העמים. כשם שאסור ליחיד להתערב בחייו הפרטיים של חברו, כן אסור זה חל על המדינה. העיקרון השלישי מדגיש את חובותיהן של כל המדינות לשמור על ההתחייבות של חוזים ואמנות. אומה המפירה חוזה מעוותת את המשפט הבין-לאומי ומביאה לידי חשדים בכוונותיה ומשרה פחד בלב שכנותיה. מכאן פתח פתוח לפורעניות ולמלחמות.*

תנאי יסודי לשלום — אומר סמואל — הוא פיתוח וטיפוח הרצון הטוב. בתחום זה יש בכוחה של הדת לעשות נכבדות לטובת השלום בין לאומים. מחובת הדת לחנך את בני עדותיה באהדה לכול. לדאבון לבם של ידידי הדת לא היו פעולותיה בעניין זה נעשות בלב שלם. יש שמנהיגי הדת נתנו את ידם לבעלי המלחמה והתפללו לנצחון. הדת, לדאבוננו התרכזה יותר מדי בתחום היחיד והוניהח את רשות הרבים, פעולה הדדית, בלב שלם, של כל הדתות לטובת שלום בעולם היא מהעניינים הדחופים ביותר בשעה קשה זו לאנושיות.

יש בהגותו של סמואל על השלום מהמיצת הנפש המרגישה בצערו של העולם. כיהודי הוא אסיר-תקווה לעתידה של האנושיות. הוא חזה ימים של שלום בין לאומיים, אשר יגיע להם כאשר תמלא הארץ שכל ישר ורצון טוב.

- 1) Herbert Samuel, Groove of Change. Bolbs & Merrill. New York, 1940. 171—213 ע'
- 2) Herbert Samuel, Practical Ethics Thornton & Rutterwirth London, 1935. 131 ע'
- 3) Herbert Samuel, Liberalism. Grant Richards, London, 1902. 4 ע'
- 4) שם, ע' 359—360
- 5) Herbert Samuel, Belief and Action, Bolbs & Merrill, New York, עמ' 175, 1937.
- 6) Liberalism, 8—9 ע'
- 7) Practical Ethics, 222. 8 ע'
- 8) Practical Ethics, 130 ע'
- 9) Liberalism, 335—362 ע'

